

Nederland in Europees perspectief

Tevredenheid, vertrouwen en opinies

Redactie:

Jeroen Boelhouwer

Gerbert Kraaykamp (RU)

Ineke Stoop

BIJLAGEN

Bijlage bij hoofdstuk 1	2
Bijlage bij hoofdstuk 4	4
Bijlage bij hoofdstuk 6	7

Sociaal en Cultureel Planbureau

Den Haag, oktober 2015

Bijlage bij hoofdstuk 1 Inhoud van het European Social Survey

Tabel B1.1 Inhoud ESS – vaste thema's

vaste thema's
<i>achtergrond</i>
sociaal-demografische kenmerken
huishoudenssamenstelling
opleiding
woonsituatie
beroep
<i>attituden en gerelateerd gedrag</i>
politieke houdingen
politieke interesse
politieke invloed
stemgedrag
andere politieke deelname
partijvoorkeur
politieke oriëntatie
houding t.o.v. de welvaartsstaat
vertrouwen in instituties
vertrouwen in de politiek
sociaal vertrouwen
religie
mediagebruik
subjectief welzijn

Tabel B1.2 Roterende modules in het ESS

	modules
ronde 1 – 2002	houdingen t.o.v. immigratie burgerschap, participatie, democratie
ronde 2 – 2004	gezin, werk en welzijn opinions over gezondheid en zorgvragen economische moraliteit
ronde 3 – 2006	persoonlijk en sociaal welzijn de rol van levensfasen
ronde 4 – 2008	leeftijdsstereotypen en -discriminatie nationale en etnische identiteit
ronde 5 – 2010	gezin, werk en welzijn in tijden van economische recessie vertrouwen in de politiek en de rechtspraak
ronde 6 – 2012	persoonlijk en sociaal welzijn evaluatie en waardering democratie

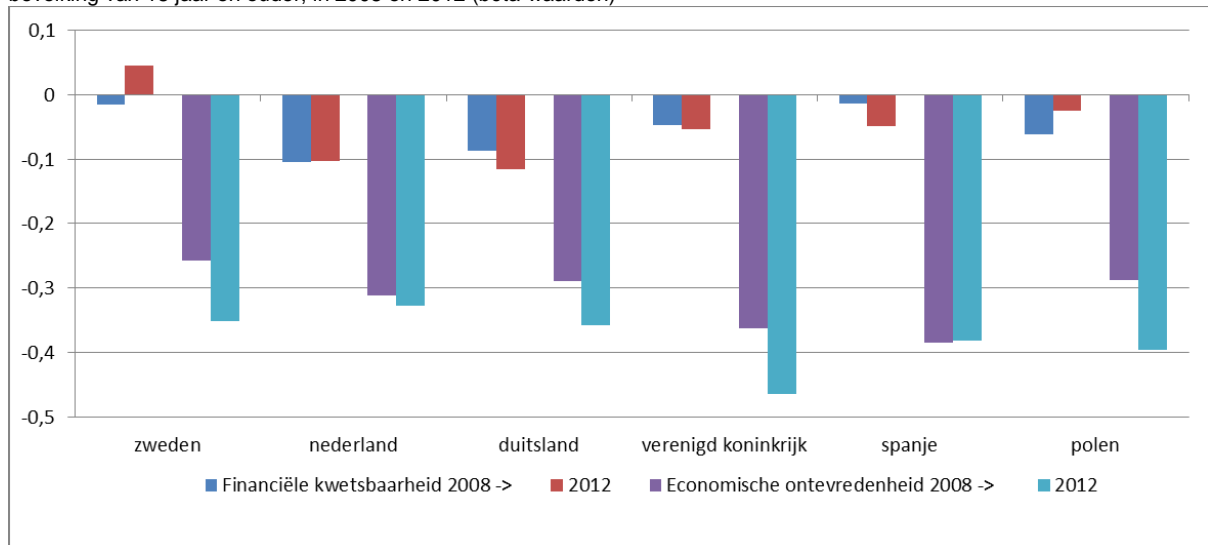
Tabel B1.3 Overzicht deelnemende landen per ronde

	ronde 1 [2002]	ronde 2 [2004]	ronde 3 [2006]	ronde 4 [2008]	ronde 5 [2010]	ronde 6 [2012]
Albanië						•
België	•	•	•	•	•	•
Bulgarije			•	•	•	•
Cyprus			•	•	•	•
Denemarken	•	•	•	•	•	•
Duitsland	•	•	•	•	•	•
Estland		•	•	•	•	•
Finland	•	•	•	•	•	•
Frankrijk	•	•	•	•	•	•
Griekenland	•	•		•	•	
Hongarije	•	•	•	•	•	•
Ierland	•	•	•	•	•	•
IJsland		•				•
Israël	•			•	•	•
Italië	•	•				•
Kosovo						•
Kroatië				•	•	
Letland			•	•		
Litouwen				•	•	•
Luxemburg	•	•				
Nederland	•	•	•	•	•	•
Noorwegen	•	•	•	•	•	•
Oekraïne		•	•	•	•	•
Oostenrijk	•	•	•	•	•	
Polen	•	•	•	•	•	•
Portugal	•	•	•	•	•	•
Roemenië			•	•		
Rusland			•	•	•	•
Slovenië	•	•	•	•	•	•
Slowakije		•	•	•	•	•
Spanje	•	•	•	•	•	•
Tsjechië	•	•		•	•	•
Turkije		•		•		
Verenigd Koninkrijk	•	•	•	•	•	•
Zweden	•	•	•	•	•	•
Zwitserland	•	•	•	•	•	•

Bijlage bij hoofdstuk 4

In aanvulling op de ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten in tabel 4.2 en 4.3 toont figuur B4.1 de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (bèta's) voor effecten van financiële kwetsbaarheid en economische ontevredenheid op politiek vertrouwen in zes landen in 2008 en 2012. Naarmate de waarde van bèta meer van nul afwijkt, is het effect van het kenmerk op vertrouwen groter. We zien dat in alle landen in beide jaren de waardering van de nationale economie statistisch meer effect heeft op het politieke vertrouwen dan de waardering van de eigen financiële situatie. De economische ontevredenheid had in 2012 veelal ook een sterker effect dan in 2008.

Figuur B4.1 Het belang van de financiële en economische waardering voor vertrouwen in het nationale parlement in zes landen, bevolking van 18 jaar en ouder, in 2008 en 2012 (bèta-waarden)^a

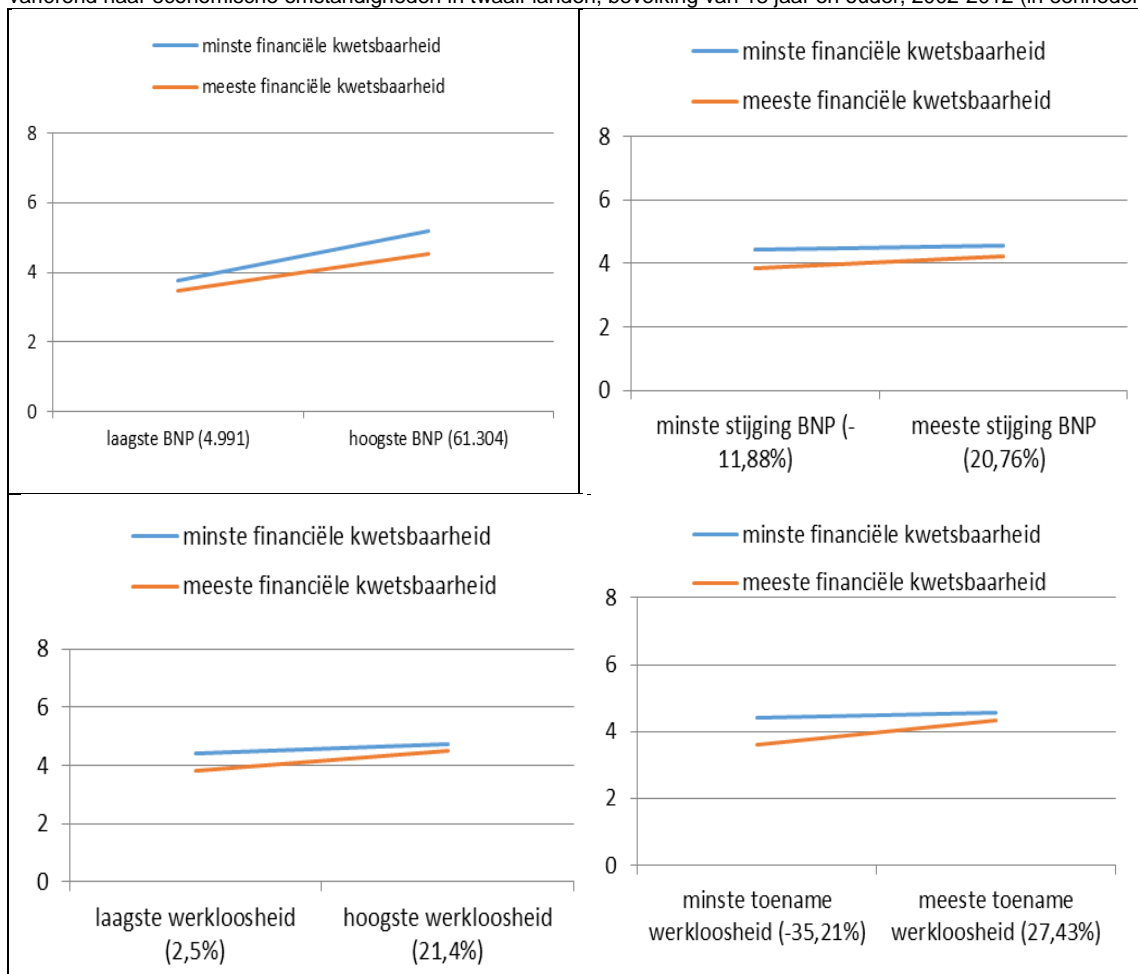

a Bèta's zijn geschat op basis van model 5 in tabel 4.2, maar zonder land- en jaardummy's. De landen zijn gerangschikt naar het werkloosheidspercentage in 2012.

Bron: ESS'08-'12

De figuren B4.2 en B4.3 visualiseren de interactie-effecten uit tabel 4.4 en tonen schattingen van het politieke vertrouwen van mensen met een minimale en maximale financiële kwetsbaarheid (B4.2) en economische ontevredenheid (B4.3) in de ongunstigste en gunstigste macro-economische omstandigheden.

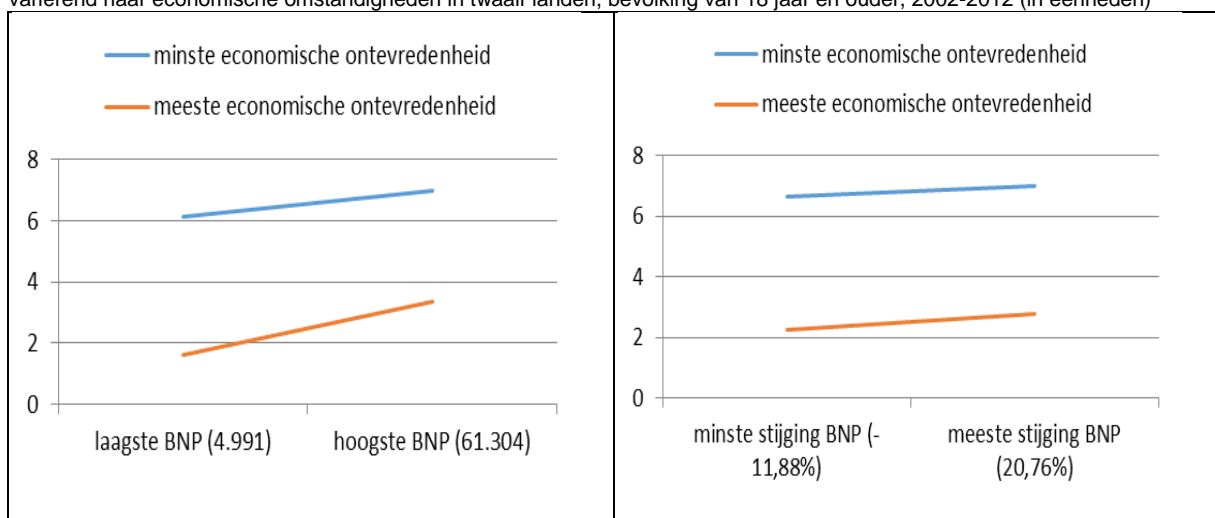
Figuur B4.2 Vertrouwen in het nationale parlement van mensen met de minste en de meeste financiële kwetsbaarheid, variërend naar economische omstandigheden in twaalf landen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2002-2012 (in eenheden)^a

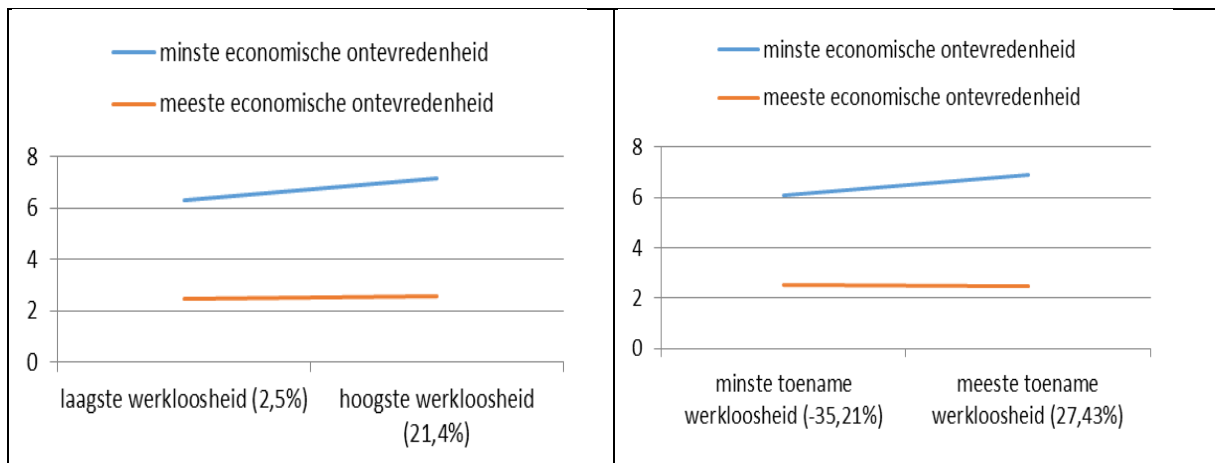

a De grafieken zijn gebaseerd op gegevens van de twaalf landen die in alle zes golven van het ESS beschikbaar zijn. Bnp = bnp per capita.

Bron: ESS'02-'12

Figuur B4.3 Vertrouwen in het nationale parlement van mensen met de minste en de meeste economische ontevredenheid, variërend naar economische omstandigheden in twaalf landen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2002-2012 (in eenheden)^a

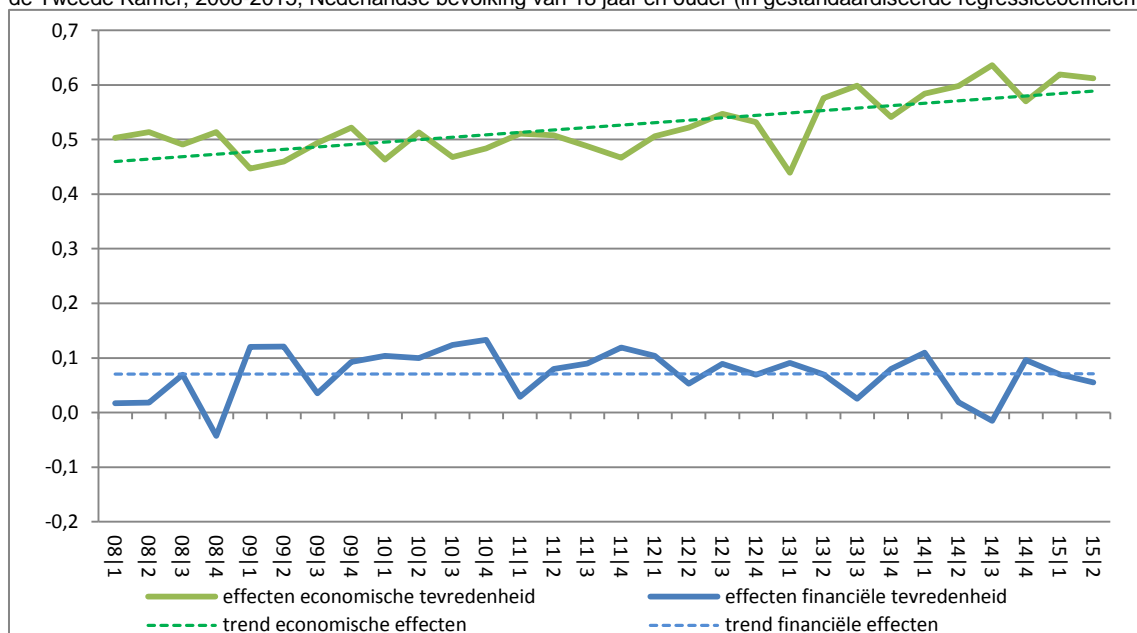

a De grafieken zijn gebaseerd op gegevens van de twaalf landen die in alle zes golven van het ESS beschikbaar zijn. Bnp = bnp per capita.

Bron: ESS'02-'12

Figuur B4.4 laat voor Nederland bèta's zien uit dertig regressieanalyses van vertrouwen in het nationale parlement op financiële en economische tevredenheid. In alle kwartalen van begin 2008 tot medio 2015 is het effect van financiële tevredenheid geringer (in acht kwartalen zelfs statistisch niet significant) dan van economische tevredenheid en het belang van economische tevredenheid wordt trendmatig nog groter.

Figuur B4.4 Effecten van tevredenheid met de Nederlandse economie en met de eigen financiële situatie op het vertrouwen in de Tweede Kamer, 2008-2015, Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder (in gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)^a

a Weergegeven zijn de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten uit de per kwartaal doorgevoerde multivariate regressies van vertrouwen op beide soorten tevredenheid. Behalve de verbindinglijnen tussen deze bèta's zijn de lineaire trendlijnen weergegeven. Voor financiële tevredenheid: $\text{vertrouwen} = 0,070 + 0,000 \times \text{bèta-waarde}$ ($r^2 = 0,000$); voor economische tevredenheid: $\text{vertrouwen} = 0,455 + 0,04^{***} \times \text{bèta-waarde}$ ($r^2 = 0,531$).
*** ($p < 0,001$)

Bron: SCP (COB'08/1-'15/2)

Bijlage bij hoofdstuk 6

B6.1 Data en meetinstrumenten

De opvatting over verdergaande Europese integratie is met een enkele vraagstelling gemeten: ‘Sommige mensen vinden dat de Europese eenwording verder moet gaan. Anderen zijn van mening dat die al te ver is gegaan. Kunt u aangeven welk standpunt u hierover heeft?’ In de toelichting op deze vraag is aangegeven dat met eenwording verdere integratie wordt bedoeld en geen verdere uitbreiding van de EU. Respondenten konden op een elfpuntsschaal (van 0 tot 10) aangeven wat hun opvatting was. Respondenten is ook de vraag gesteld in hoeverre zij wantrouwen hebben in het Europarlement. Deze vraag correleert echter ‘slechts’ 0.32 met de Europese-integratievraag. De vraag naar wantrouwen in het Europarlement hangt vooral samen met wantrouwen in de politiek in het algemeen. We bekijken hier daarom alleen de vraag naar weerstand tegen verdergaande Europese integratie.

De drie vragen die ‘ervaren dreiging van migranten’ meten, zijn veelvuldig geanalyseerd in de wetenschappelijke literatuur. Respondenten konden aangeven op een elfpuntsschaal of ze migranten slecht dan wel goed voor de economie vinden, of ze denken dat migranten het culturele leven ondermijnen dan wel verrijken en of door de komst van migranten het land een betere dan wel slechtere plek is geworden om te wonen. Billiet et al. (2009) hebben tevens laten zien dat de metingen crossnationaal vergelijkbaar zijn. We hebben het gemiddelde berekend op de drie items om de schaal ‘ervaren dreiging van migranten’ te construeren. Opleiding is gemeten door middel van het aantal jaren dat men opleiding heeft gevolgd. Het aantal jaren meer dan 20 is op het maximum van 20 gezet. In het ESS is daarnaast het opleidingsniveau gecategoriseerd in ISCED-niveaus (International Standard Classification of Education); daarin zijn opleidingsniveaus naar crossnationaal vergelijkbare categorieën teruggebracht. Deze variabele hebben we gebruikt om een hoge van een lage opleiding te onderscheiden. Primaire en secundaire opleidingsniveaus zijn samengevoegd als (relatief) laag en post-secundair en tertiair als (relatief) hoog. Politieke voorkeur is afgeleid van stemgedrag tijdens de laatste verkiezingen. We maken onderscheid tussen stemmers van ‘nationalistisch-populistische partijen’, ‘socialistische partijen’, ‘overige partijen’ en mensen zonder partijvoorkeur dan wel mensen die niet gingen stemmen. Er is in de literatuur veel discussie over welke partijen wel of niet tot de nationalistic-populistische partijfamilie behoren (Mudde 2007). We volgen hier de studie van Immerzeel et al. (te verschijnen), die door middel van een expert survey de kenmerken van partijen in Europa hebben onderzocht. Op basis van de scores op nationalisme en anti-immigratiestandpunten en met in achtname van de partijen die genoemd worden in de internationale literatuur zijn zij tot een indeling gekomen. De partijen die in dit onderzoek worden meegenomen, zijn gegeven in tabel B6.2. We controleren voor leeftijd, geslacht en religie: kenmerken die zowel in de literatuur over eurosceptis als in de literatuur over houdingen tegenover migranten relevant zijn gebleken (Werts et al. 2013).

Macrocontext: steun voor nationalistic-populistische partijen

Op basis van de Europese verkiezingsdatabase (www.nsd.uib.no/european_election_database/) hebben we het aandeel stemmen op de nationalistic-populistische partijen per verkiezing toegekend aan de ESS-jaren. We hebben daarbij de uitslag toegekend van de nationale parlementsverkiezingen het dichtst bij een ESS-ronde.

Overigens is er een behoorlijk aantal landen waar nationalistisch-populistische partijen geen voet aan de grond hebben gekregen en 0% behaalden (Cyprus, Ierland, IJsland, Litouwen, Luxemburg, Spanje en Tsjechië). In Estland en Portugal kwamen de partijen niet verder dan 1%. De hoogste scores van bijna 30% waren er in Oostenrijk en Zwitserland. Voor Nederland geldt dat voor de ESS-ronde van 2004 het resultaat van de parlementsverkiezingen van 2003 is toegekend, toen de LPF nog 5,6% van de stemmen behaalde. Voor de ESS-rondes uit 2006 en 2008 zijn de resultaten van de verkiezingen van 2006 gebruikt, toen de PVV voor het eerst meedeed en 5,9% van de stemmen behaalde. In 2012 kreeg de PVV 10,1% van de stemmen en dat resultaat is voor Nederland toegekend aan de ESS-ronde van 2012.

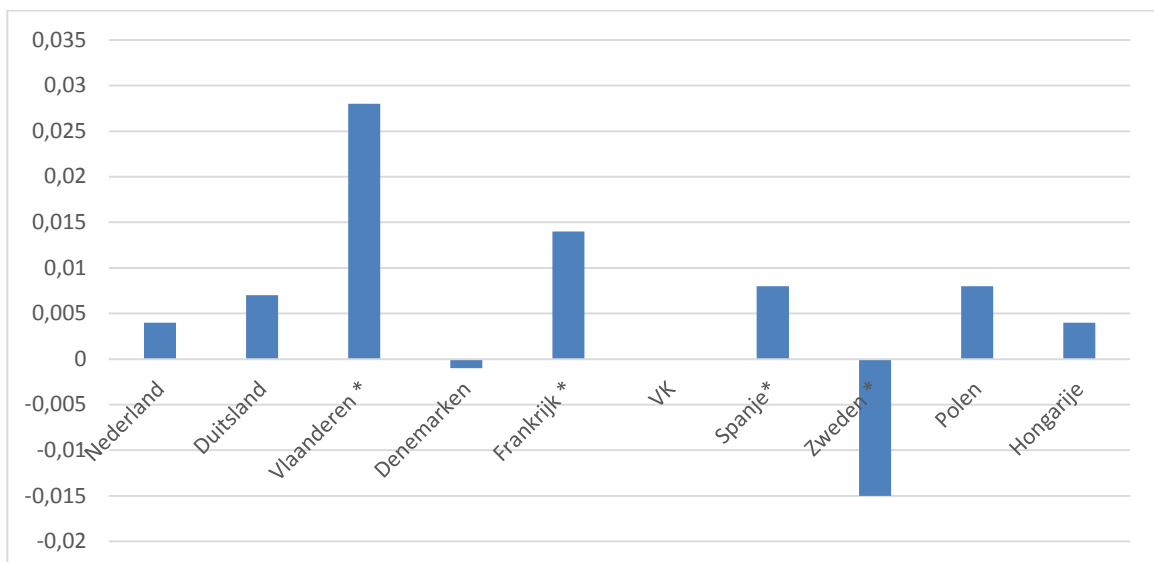
B6.2 Overzicht van nationalistisch-populistische partijen in landen van het ESS

land	partij	naam	Engelse naam
Oostenrijk	FPÖ	Freiheitliche Partei Österreichs	Freedom Party of Austria
	BZÖ	Bündnis Zukunft Österreich	Alliance for the Future of Austria
België (Vlaanderen)	VB	Vlaams Belang	Flemish Interest
België (Waalse regio)	FN	Front National	National Front
Bulgarije	ATAKA	Natsionalen Säyuz Ataka	National Union Attack
Kroatië	HSP	Hrvatska Stranka Prava	Croatian Party of Rights
Denemarken	DF	Dansk Folkeparti	Danish People's Party
Estland	EIP	Eesti Iseseisvuspartei	Estonian Independence Party
Finland	PS	Perussuomalaiset	Finns Party
Frankrijk	FN	Front National	National Front
Duitsland	REP	Die Republikaner	The Republicans
	NPD	Nationaldemokratische Partei Deutschlands	National Democratic Party of Germany
Hongarije	MIEP	MIÉP-Jobbik a Harmadik Út pártszövetség	MIÉP-Jobbik Third Way Alliance of Parties
Griekenland	LAOS	Laikós Orthódoxos Synagermós	The People's Orthodox Rally
	XA	Chrysí Avgí	Golden Dawn
Italië	LN	Lega Nord	Northern League
Nederland	PVV	Partij voor de Vrijheid	Party for Freedom
	LPF	Lijst Pim Fortuyn	List Pim Fortuyn
Noorwegen	FrP	Fremskrittspartiet	Progress Party
Polen	LPR	Liga Polskich Rodzin	League of Polish Families
Portugal	PNR	Partido Nacional Renovador	National Renovator Party
Slowakije	SNS	Slovenská národná strana	Slovak National Party
Slovenië	SNS	Slovenska nacionalna stranka	Slovenian National Party
	Lipa	Lipa	The Lime Tree Party (The Linden)

Zweden	SD	Sverigedemokraterna	Sweden Democrats
Zwitserland	SVP	Schweizerische Volkspartei	Swiss People's Party
	LdT	Lega dei Ticinesi	Ticino League
	Dem	Schweizer Demokraten	Swiss Democrats
Turkije	MHP	Milliyetçi Hareket Partisi	Nationalist Movement Party
Verenigd Koninkrijk	BNP	British National Party	British National Party
	UKIP	United Kingdom Independence Party	United Kingdom Independence Party

Figuur B6.1 Mate waarin opleidingsniveau de relatie tussen ervaren dreiging van migranten en eurosceptis conditioneert in tien landen, 2004, 2006, 2008 en 2012 gestapeld (in eenheden)

* = significante relatie ($p < 0,05$)

Bron: ESS '04, '06, '08 en '12

Tabel B6.1 Gemiddelde score op ervaren dreiging van migranten en eurosceptis binnen partijfamilies in tien landen, 2004, 2006, 2008 en 2012 gestapeld (in scores op een elfpuntsschaal)

	ervaren dreiging van migranten				eurosceptis			
	nationalistisch- populistisch	socialistisch	anders	geen stem	nationalistisch- populistisch	socialistisch	anders	geen stem
Nederland	6,0	4,3	4,5	5,0	6,4	4,9	4,6	5,2
Vlaanderen	6,4	-	4,8	5,2	6,0	-	4,7	4,9
Duitsland	7,2	4,7	4,6	5,3	7,3	4,8	4,7	5,3
Denemarken	6,3	2,8	4,2	4,8	6,2	5,1	4,1	4,4
Frankrijk	7,1	4,6	5,1	5,5	6,3	5,5	4,9	5,4
Verenigd Koninkrijk	-	-	5,4	5,9	-	-	6,1	5,8
Spanje	-	3,6	4,7	5,0	-	3,5	4,3	4,6
Zweden	7,0	-	3,8	4,5	6,2	-	5,3	5,4
Polen	5,2	-	4,0	4,3	4,7	-	3,5	3,7
Hongarije	5,7	-	5,7	5,8	6,5	-	4,8	5,0

- = n < 50

Bron: ESS'04, '06, '08 en '12

Tabel B6.2 De correlatie tussen ervaren dreiging van migranten en eurosceptis binnen partijfamilies in tien landen, 2004, 2006, 2008 en 2012 gestapeld (in correlatiecoëfficiënten)

	correlatie tussen ervaren dreiging van migranten en eurosceptis			
	nationalistisch- populistisch	socialistisch	anders	geen stem
Nederland	0,43	0,26	0,43	0,35
Vlaanderen	0,29	-	0,41	0,42
Duitsland	0,35	0,42	0,45	0,48
Denemarken	0,30	0,21	0,37	0,35
Frankrijk	0,36	0,18	0,39	0,36
Verenigd Koninkrijk	-	-	0,35	0,36
Spanje	-	0,43	0,37	0,40
Zweden	0,20	-	0,28	0,24
Polen	0,20	-	0,26	0,21
Hongarije	0,13	-	0,21	0,25

- = n < 50

Bron: ESS'04, '06, '08 en '12